

Sabir Yaradıcılığında Təxmis və Təsdis: Poetik Özəllikləri və Struktur Xüsusiyyətləri

Vilayət Məmmədov*
ORCID: 0000-0002-4444-8857

Xülasə

Məqalədə XX əsrin görkəmli Azərbaycan şairi Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığında “təxmis” və “təsdis” janrlarının istifadəsi, poetik xüsusiyyətləri və strukturu araşdırılmış, Sabirə qədər bu janrların Şərq şeirindəki mövqeyi, istifadə meyilləri və hansı şairlərin yaradıcılığında yer alması kimi məsələlərə toxunulmuşdur. Bu janrlar yazılma texnikasında böyük sənətkarlıq tələb edən şeir şəkilləri olmaqla yanaşı, sələf-xələflik münasibətlərinin ən gözəl ifadəçisi kimi də əhəmiyyət kəsb edir. Orta çağ divan ədəbiyyatının işlək şəkilləri olan qəzəl, qəsidə, qitə, müxəmməs və s. janrlar kimi təxmis və təsdisin də öz daxili struktur spesifikasiyası və texnika özəlliyi olmuşdur.

Açar sözlər: Sabir, ənənə, klassik şeir, təxmis, təsdis

Göndermə Tarihi: 21/06/2021

Kabul Tarihi:20/10/2021

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Bakı Avrasiya Universiteti Edebiyat Bölümü, Bakı-Azərbaycan, vilayetmemmedov1995@gmail.com

Bu makaleyi şu şəkildə kaynak gösterebilirsiniz:

Məmmədov, Vilayət. “Sabir Yaradıcılığında Təxmis və Təsdis: Poetik Özəllikləri və Struktur Xüsusiyyətləri.” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8-4, 2021, ss.2008-2018.

Tahmis and Tasdis in the Sabira of Creativity: Poetical Features and Structural Characteristics

Vilayat Mammadov*
ORCID: 0000-0002-4444-8857

Abstract

The article examines the use and poetic features of the tahmis and tasdis genre in the works of Mirza Alakbar Sabir, a prominent Azerbaijani poet of the 20th century. Before Sabira, subjects such as the place of these genres in Eastern poetry, usage trends, and which poets took place in their works were mentioned. In addition to being poetic images that require great skill in writing techniques, these genres are also significant as the best expression of the predecessor-successor relationship. Ghazal, qasida, qita, mukhammas, etc., are functioning images of medieval literature. Like genres, tahmis and tasdis had their internal structural specifics and technical features.

Keywords: Sabir, tradition, classic poem, tahmis, tasdis

Received Date: 21/06/2021

Accepted Date: 20/10/2021

*Graduate Student, Baku Eurasia University, Department of Literature, Baki-Azerbaijan, vilayetmemmedov1995@gmail.com

You can refer to this article as follows:

Məmmədov, Vilayət. "Sabir Yaradıcılığında Təxmis və Təsdis: Poetik Özəllikləri və Struktur Xüsusiyyətləri." *Academic Journal of History and Idea*, 8-4, 2021, pp.2008-2018.

**ТАХМИС И ТАСДИС В ТВОРЧЕСТВЕ САБИРА:
ПОЭТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА И СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ**

Виляят Мамедов*
ORCID: 0000-0002-4444-8857

резюме

В статье исследуются применение жанров «тахмис» (пятистрочный жанр, основанный на газели) и «тасдис» (шестистрочный жанр, основанный на газели), а также особенности и структура данных жанров в творчестве видного азербайджанского поэта XX века Мирзы Алекпер Сабира. Более того, затронуты вопросы касательно роли вышеуказанных жанров в Восточной литературе и досабировского периода.

Ключевые слова: Сабир, традиция, классическая поэзия, тахмис, тасдис

Получено: 21/06/2021

Принято: 20/10/2021

* Аспирант, Бакинский Университет Евразии, Факультет Литературы, Баку-Азербайджан, vilayetmamedov1995@gmail.com

Ссылка на статью:

Məmmədov, Vilayət. "Sabir Yaradıcılığında Təxmis və Təsdis: Poetik Özəllikləri və Struktur Xüsusiyyətləri." *академическая история и мысль*, 8-4, 2021, сс.2008-2018.

Giriş

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Mirzə Ələkbər Sabirin klassik Şərq poetikasına xas şeir şəkillərini istifadəsi iki mühüm özəlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Birincisi, şair XX əsrin yeniləşən ədəbiyyatında novator mövqeyini qazananadək ənənənin davamı olaraq klassik üslubda olan şeir şəkillərini öz yaradıcılığında istifadə etmişdir. İkinci cəhət ondan ibarətdir ki, Sabir bu şeir şəkilləri vasitəsi ilə dahi sənətkarların yaratdıqları ədəbi məktəbin layiqli davamçısı kimi çıxış edərək, bir çox ədəbi nümunələrdən yaradıcı istifadə etmişdir.

Bunu da qeyd etməliyik ki, onun yaradıcılığında yer alan təxmis və təsdis janrlarının Şərq şeirində işlənmə tarixinə nəzər saldıqda bu şeir şəkillərinin qəzəl və qəsidəyə nisbətən daha az istifadə edilsə də, yüzillər boyunca maraq dairəsində olduğuna şahid oluruq.

1. Təxmis və təsdis janrlarının tarixinə bir nəzər

Öncəliklə bu janrlar haqqında qısaca məlumat verməklə bu formaların struktur xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa çalışacağıq. Hər bəndi beş misradan təşkil olunan təxmis də, məlum olduğu kimi, müxəmməs janrı kimi bəndlər üzərində qurulan şeir şəklidir. *“Nəzm şeir şəkillərindən biri olan təxmis klassik Şərq ədəbiyyatında geniş biçimdə istifadə olunmuşdur. Təxmis şeir şəkli “beşləmə” anlamını daşıyır. Öncədən şairlər tərəfindən beytlər şəklində yazılmış hər hansı bir mənzumənin hər beytinin önünə eyni vəzn, ölçü və qafiyədə üç misra əlavə olunan şeir şəkli təxmis, bu yaradıcılıq şəkli isə təxmis etmə adlandırılırdı”*.¹

“Beşlənmiş”, “beşləmə” anlamına gələn təxmis də müxəmməs kimi eyni köklü ərəbcə feldən yaranmışdır. Ədəbiyyatşünaslıqdakı ənənəvi qənaət belədir ki, təxmis janrında şair bəyəndiyi və pərəstiş etdiyi sənətkarın beytindən istifadə edərək, yeni bir poetik forma yaradır. Bununla öz məharəti və istedadını ortaya qoyur, digər bir tərəfdən, nümunə götürdüyü şairə hörmət və ehtiramını bildirmək istəyirdi.

Müxəmməslə bənzərliyi olsa belə, təxmisin fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, müxəmməs bir müəllifli olur, həm ərüzda (yazılı ədəbiyyatda), həm də heca vəznində (aşiq ədəbiyyatında) yazıla bilər.² Lakin təxmis iki müəllifli, iki təxəllüslü, yalnız ərüzda yazılan və

¹ Ahmet Mermer, *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 134.

² Mehmet Fatin Baki, *Tahmisler, Seksen Dokuzda Aruz Ölçüleri ile Yazılmış Tahmisler*, Çınarlı yayınları, Ankara 2008, s. 90.

müxəmməsə nisbətən az işlək olan bir janrdır. Bundan başqa, müxəmməs bəzi poetik janrların quruluşunu müəyyənləşdirə bilir. Təxmis isə bu imkandan məhrumdur və daha məhdud bir mövqeyə malikdir.

Təxmisdə ilk üç misra şeirin müəllifi tərəfindən yazılır, son iki misra isə başqa bir müəllifin şeirindən olduğu kimi verilir və məzmunca özündən əvvəlki gələn misralarla bağlanır. Bu formanı yaratmaq o qədər də sadə bir proses deyildir. Burada formanı qurmaqla yanaşı, məzmun və ideya xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Bu da təxmisi yazan şairdən böyük ustalığ və sənətkarlıq tələb edir. Belə ki, *“təxmisi şeir şəklini yaratmaq üçün şair tərəfindən əlavə olunan beytin vəzn və qafiyəsi istinad edilən beytin qafiyəsi və vəznıyla eyniyyət kəsb etməlidir. Əlavə edilən misranın məna yükü təxmisi edilən beytin məna yükünə yaxın olmalıdır”*.³ Tanınmış tədqiqatçı M.Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, *“təxmisi şeir şəklinə müraciətin tarixi çox qədim deyildir. Tədqiqatlar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, təxmisi janrından istifadə XV əsrdən başlamış və XX əsrin ortalarına kimi davam etmişdir”*.⁴

Təxmislə oxşar xüsusiyyətlərə malik olan poetik formalardan biri də “altılama” mənasını verən “təsdis”dir. Şair bəyəndiyi sənətkarın yaradıcılığından istinad verdiyi beytə üç misra deyil, artıq dörd misra əlavə edir. Beləliklə, altı misralıq şeir şəkli ortaya çıxır. Bu zaman, təxmisdə olduğu kimi, istinad verilən beytin vəzn və qafiyə sistemi ilə vəhdət gözlənilməlidir. *“Təsdis kimi götürülmüş qəzəl və yaxud qəsidə janrlarındakı əsas rolu oynayan parça əruz vəzninin hansı bəhrindədirsə, yeni artırılmış misralar da bəhr, qafiyə, vəzn cəhətdən də eynilik təşkil etməlidir”*.⁵

Bununla klassik şeir formalarından olan müsəddəs şeir şəklinə bənzər təsdis poetik forması ortaya çıxır. Bu poetik formanın tarixi də, mənbələrə əsasən, XV əsrə təsadüf edir. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Kişvəri yaradıcılığında biz təsdis nümunələrinə rast gələ bilərik. Onun divanında digər orta əsrlər şairlərinin yaradıcılıqlarında rast gəlmədiyimiz qədər təxmisi nümunəsi vardır.

XVIII əsrdə təxmisi nümunəsinə Ağa Məsih Şirvani yaradıcılığında rast gəlinir. Şair onunla eyni yüzillikdə yaşayıb-yaratmış Nişat Şirvaniyə təxmisi yazmışdır. Bununla da çağdaşı olan şairin şəxsiyyəti və sözüne olan hörmət və ehtiramını ədəbi-bədii biçimdə ifadə etmişdir.

³ Mehmet Fatin Baki, *a.g.e.*, s. 96.

⁴ Məmməd Məmmədov, *Sabir: mübahisələr, həqiqətlər*, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı 1990, s. 59.

⁵ [http://az.strategiya.az/news.php?id=10018\(12.10.2021\)](http://az.strategiya.az/news.php?id=10018(12.10.2021)).

2. Sabirin təxmis və təsdisində prototiplə fikri əlaqənin şəkilləri

Xatırlatmalıyıq ki, XX əsrin təxmis müəlliflərindən biri də Səməd Mənsurdur və onun ənənəvi quruluşlu bu beşləməsi Füzulinin məşhur bir qəzəli əsasında yazılmışdır.

Tədqiqatçı Nazilə Mustafayevaya görə, qəzəl yazan şairlər öz sənətkarlıqlarını göstərmək üçün təxmis janrına müraciət etmiş və bu poetik formanı müstəqil bir janr kimi meydana gətirmişlər.⁶ Zamanla bu şeir şəklinin formal əlamət və xüsusiyyətləri sabitləşmişdir.

İlk təxmis yazan şairlərin formanın tələbinə uyğun olaraq çox vaxt fikir, məna orijinallığına lazımı diqqət yetirə bilmələri, forma məhdudluğundan çıxma bilməmələri onların təxmislərinin bəzən məzmunca sönük alınmasına səbəb olmuşdur. Görünür, buna görə də, bu janr tədriclə aradan çıxmışdır və yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatında isə ona çox az rast gəlinir.

XX əsr Azərbaycan şeirində bu janra Səməd Mənsurla yanaşı, Mirzə Ələkbər Sabir də müraciət etmiş və onun bir neçə nümunəsini yaratmışdır. Sabirin “Hophopnamə”sində Abdulla bəy Cövdətin qitəsi əsasında yazılmış bir təxmisə və Füzuli şeiri üzərində qurulan bir təsdisə rast gəlinir. Şeirinin bir bəndi ilə tanış olaq:

*Əcəb, kəşfi-niqab etməzmi yarım ruyi-zibadən,
Ziyaləndirməz afaqı füruği-aləmarədən?
Nə vaxt ol sübhü-safim ayrılır bəs leyli-yeldadən?
“Yolunda bin həqiqət verdiyim bir şanlı rüyadən
Qalan pişan ki, ömrümdə bir nabud kövkəbdir”.*⁷

Abdullah Cövdət qitəsinin birinci beytində ömrünü sərf etdiyi, yolunda min həqiqəti fəda verdiyi şanlı rüyadan, idealdan, amaldan yalnız sönmüş bir ulduzun qaldığını deyir. Sabir isə bu beytə əlavə etdiyi misralarda deyir ki, nə üçün yarım gözəl üzündən niqabımı açıb üfüqləri ziyalandırmır? Görəsən, nə vaxt səhərim uzun gecəmdən ayrılacaqdır?!

Yuxarıdakı bəndin ilk iki misrası məhəbbət duyğularının ifadəsi təsirini bağışlasa da, təxmis müəllifinin əlavə etdiyi üçüncü misradan məlum olur ki, şair çəkdiyi əziyyətlərdən, həsrətlə gözləməsinə baxmayaraq, dövrünün üzünə gülməməsindən şikayət edir. Bununla da Sabir sinkretik şəkildə məhəbbət lirikasının ifadə tərzini ilə paralel şəkildə şeirə ictimai-siyasi motiv yükləmişdir.

⁶ Nazilə Mustafayeva, *Füzuli və müasirlərinin müxəmməsləri barədə// Risalə*, Araşdırmalar toplusu, Bakı 2016, N. 12, s. 85.

⁷ Mirzə Ələkbər Sabir, *Hophopnamə 2*, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı 2004, s. 55.

Qitəsinin ikinci beytində Abdulla Cövdət bildirir ki, ona qarşı nifrət və mərhəmətlərin olduğu bu dünyada vüsala yetə bilməmişdir, arzuladığı ulduzun həsrəti ilə yaşayır. Sabir bu beytdəki ictimai motivi daha da dərinləşdirərək, öz həyatını nümunə göstərir: Hüma quşu kimi səmalarda uçarkən, ovçu oxu ilə onu vurub yerə sərdi. O ovçu sevinsin ki, mən dünyaya gözlərimi yumdum:

*Hüma pərvaz olub uçmaqda ikən övci-ələdən,
Alıb səyyad oxun nagəh yıxıldım xakə baladən,
Sevinsin, söylə, səyyadım ki, mən göz yumdum əşyadən...
“Tənəffürlər, tərəhhümlər, taxəttürlərlə dünyadən,
Güzarim zəxmdari-vəsl bir hicri-mükövkəbdir”.*⁸

Abdulla Cövdət və Sabir həyatın keşməkeşlərini, çətin zamanlarını öz şeirlərində yüksək sənətkarlıq və ədəbi-bədii dillə ifadə etmişlərdir. Yüksək ideallar uğrunda həyatda çox şeyi fəda etmiş bu görkəmli ziyalılar əvəzində nifrət və zərbələr görmüşlər. Həyatı daha faciəli olmuş Sabir “ovçu”, yəni fələk tərəfindən vurulub məhv olduğundan təəssüflə bəhs edir...

Bu iki şeir Sabirin klassik şeir tərzində yazdığı ilk şeirlər kimi dəyərləndirilə bilməz. Onun yaradıcılığında klassik ənənədən bəhrələnmə bir sıra digər janrlara müraciətdə də üzə çıxır. Məlum olduğu kimi, onun ilk qələm təcrübələri klassik üslubda olmuşdur. Daha sonralar şair klassik şeirin janrlarının məna yükünü ictimai-siyasi mövzularla gücləndirmişdir. Sabir yaradıcılığı boyu klassik şeir ənənəsini davam və inkişaf etmək ideyasından uzaqlaşmamışdır. Görkəmli tədqiqatçı Salman Mümtaza verdiyi müsahibəsində də şair klassik irsin ədəbiyyatın inkişafı və zənginləşməsində nə qədər önəmli olmasını qeyd etmişdir.⁹

Sabirin klassik Şərq ədəbiyyatından istifadəsi zamanı təkcə bir neçə görkəmli şairlə kifayətlənməmiş, qədim dövr və orta çağ ədəbiyyatımızı zənginləşdirən bir çox sənətkarların yaradıcılığına müraciət etmişdir. Sabirin bəhrələndiyi sənətkarlar içərisində Nizami, Xaqani, Nəsimi, Xətai və Füzulinin adını xüsusi vurğulamalıyıq.

Sabirin yaradıcılığına qəzəl janrının görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd Füzulinin çoxyönlü təsiri olmuşdur. Orta çağ poeziyasında qəzəl janrının ən qüdrətli nümayəndəsi Füzuli vasitəsilə əruz vəzninin xarakterik xüsusiyyətlərini dərinlən mənimsəyən və Füzuli ənənəsinin

⁸ M.Ə. Sabir, *a.g.e.*, s. 55.

⁹ Salman Mümtaz, *Azərbaycan ədəbiyyatı qaynaqları*, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı 1986, s. 38.

görkəmli davamçılarından olan Sabir onun şeir texnikasını öz poeziyasına yaradıcı tətbiq edirdi. Sabirin Füzuli qəzəlləri üzərində ərsəyə gətirdiyi gözəl təsdis nümunələri bunun bir örnəyidir:

*Həmidullah ki, bizə şamil olub lütfi-xuda,
Bu mübarək günü dərk etməyə ömur etdi vəfa,
Eydi-mövludi-nəbidən gözümüz tapdı ziya,
Qılın, ey ümməti-mərhumə, bu gün vəcdü səfa,
“Əşrəqət min fələkil-bəhcəti şəmsün və biha,
Mələl-aləmə nurən və sürurən və bəha”.*¹⁰

Sabir bu təsdis nümunəsində Füzulinin təsvir etdiyi Peyğəmbərin mövludunu gözəllik fələyindən gələn parlaqlıq kimi təqdim etmiş, günəşin doğmağını, şadlıq və səfanın aləmi bürüməsini poetik biçimdə ifadə etmişdir. Füzuli öz şeirində “Mövlidi-nəbi”ni – Peyğəmbərin mövlud¹¹ gününü gözlərin işıq tapması kimi mənalandırır və insanların böyük ruh yüksəkliyində olduğunu səmimiyyətlə ifadə edir.

Məlum olduğu kimi, “vəcdü səfa” sufilərdə çox zaman özünü unutmaq dərəcəsinə ilahi eşqə dalma anlamına gəlir. Bu şeirdə isə həmin terminlərdən peyğəmbərin mövludunun insanlarda doğurduğu yüksək ruhiyyəni ifadə etmək üçün istifadə olunmuşdur.

*Aləmə zahir olub mərhəməti-xaliqu-küll,
Aşikar oldu bu gün batini-Qurani-müdidill,
Doldu afaqə səfa, oldu cahan gülşəni-gül,
Mülki-dünyayə qədəm basdı hadiyi-sübül,
“Çıxdı bir gün ki, ziyasında təmamiyyəi-rüsul,
Oldu məhv öylə ki, xürşid şüaindən Süha”.*¹²

Sabir uca Allahın mərhəmətinin aləmə bəlli olduğunu qeyd edərək, tək xaliq olan Allahın qüdrəti ilə həmin gün Quranın müqəddəs çəkisinin aşikar olduğunu ifadə edir. Bu münasibətlə bütün cahanın gülüstana döndüyünü, aləmlərə səfa olduğunu misralarda dilə gətirir, Peyğəmbərin mövludunu insanlara doğru yol göstərən bir “mürşidi-kamil”in dünya mülkünə gəlişi kimi qiymətləndirir. Bu poetik biçimdə ifadə Füzuli beytinin davamı kimi dəyərləndirilə bilər. Füzuli mövlud günündə Allahın elçisinin gəlməsi ilə parlaq bir gün

¹⁰ M.Ə. Sabir, *a.g.e.*, s. 59.

¹¹ Fəxrəddin Baxşəliyev, *Milli yaddaş sistemində ürfan və təsəvvüf*, Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı 2010, s. 79.

¹² M.Ə. Sabir, *a.g.e.*, s. 60.

çıxdığını və bununla da kiçik ayı bürcündən olan “Süha” ulduzunun həmin xürşidin şuasında məhv olduğunu ifadə edir. Həmçinin bu misralarla hər iki sənətkarın Allahın rəsuluna ehtiramı və sədaqəti aydın bir dillə ifadəsini tapmışdır.

Şairin:

*Sabira! Tök fərəhindən üzünə aşki-tərin,
Sınsa bazarı nolur aşkinə nisbət gühərin,
Asitani-Şəhi-bəthayə nisar eylə sərin,
Sidqiylə tut atəgin həzrəti-Xeyrülbaşərin.
“Ey Füzuli, rəhi-şərinə tut ol rahibərin,
Bu təriqilə zəlaldən özün eylə rəha”¹³*

- misralarında özünə müraciət şəkli onun sədaqətli şəkildə Məhəmməd Peyğəmbərə bağlı olmağını və bundan fərəhləndiyini göstərir. Füzuli bu müqəddəs inanca etiqad etmək, Peyğəmbərin yolunu tutmaqla zəlillikdən – səhv yoldan özünü hifz etməyə çağırır. Füzulinin son beytdə ifadə etdiyi bu fikirlər bütün oxuculara ünvanlanır. Sabir də bu düşüncəni yaxın mövqedən və eyni etiqadla öz misralarında dilə gətirmişdir.

¹³ M.Ə. Sabir, *a.g.e.*, s. 61.

Nəticə

Gəldiyimiz nəticəyə əsasən, klassik ədəbiyyatın janrlarına daxil olan təxmis və təsdis poetik forma kimi Mirzə Ələkbər Sabir tərəfindən xüsusi dəyərləndirilmiş və yaradıcılığına daxil edilmişdir. Orta çağ şairləri, bir tərəfdən, bəyəndiyi şairə təxmis yazmaqla onlara olan bağlılıqlarını ifadə etmiş, digər tərəfdən də, öz yaradıcılıqlarını fərqli janrda olan şeir şəkilləri ilə zənginləşdirmişlər. Sabir bu ənənə biçimini eyni ideya-estetik dəyər olaraq qəbul etmiş və öz yaradıcılıq üslubuna uyğun olaraq bu janrda əsərlər yazmışdır. Şair bu vəzifəni dahi Füzuli və Abdulla Cövdət yaradıcılıqlarına müraciətlə tamamlamış və oxunaqlı, ideya-estetik dəyəri yüksək olan şeir nümunələri ərsəyə gətirmişdir. Dövrün inqilabi abu havasını öz poeziyası ilə qatılaşıran Sabir bu ruhu özünün yaradıcılığında yer alan bütün ədəbi-bədii örnəklərə aşılaya bilmişdir. Təxmis nümunələrində istinad edilən şeir parçalarının vəzn, ölçü, qafiyə, ritm, bölgü kimi struktur elementlərinin gözlənilməsi Sabirin şeir texnikasına peşəkarcasına yanaşmasının göstəricilərindən biridir. Sabirin sonrakı dövr yaradıcılığında isə Füzuli divanından götürülmüş şeir nümunələri ustalıqla inqilabi ruhun simfoniyasını ifadəyə xidmət etmişdir.

Ədəbiyyat

Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr 3, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı 2005.

BAXŞƏLİYEV, F., “*Milli yaddaş sistemində ürfan və təsəvvüf*”, Elm və təhsil nəşriyyatı, Bakı 2010.

MEHMET, F.B., “*Tahmisler, Seksen Dokuzda Aruz Ölçüleri ile Yazılmış Tahmisler*”, Çınarlı Yayınları, Ankara 2008.

MERMER, A., “*Eski Türk Edebiyatına Giriş*”, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

MƏMMƏDOV, M., “*Sabir: mübahisələr, həqiqətlər*”, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı 1990.

MUSTAFAYEVA, N., “*Füzuli və müasirlərinin müxəmməsləri barədə*”// *Risalə*, Araşdırmalar toplusu, Bakı 2016, N. 12, s. 83-98.

SABİR, M.Ə., *Hophopnamə 2*, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı 2004.

SALMAN, M., “*Azərbaycan ədəbiyyatı qaynaqları*”, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı 1986.

<http://az.strategiya.az/news.php?id=10018>(12.10.2021).